

УДК 783.2 (477. 87) (09)

*Ігор Задорожний,
м. Мукачево*

МУЗИЧНО-ЦЕРКОВНА ОСВІТА НА ЗАКАРПАТТІ У XVIII-XIX ст.

У статті розглядаються особливості розвитку музичної освіти і практики церковного співу, використання в навчальних цілях рукописних і друкованих ірмологіонів на Закарпатті XVIII – XIX століть у монастирях, духовних навчальних закладах, Ужгородській учительській семінарії (1794 – 1944), хорі «Гармонія» (1833 – 1944). Узагальнюється педагогічний досвід релігійного діяча, мовознавця, філософа-теолога А. Коцака (1737 – 1800), засновника хору «Гармонія» К. Матезонського (1794 – 1858), а також А. Волошина – автора однієї з перших в Україні науково-методичних праць «Методика народно-шкільного навчання»,

Ключові слова: церковний спів, ірмологіон, сакральна монодія, монастирі, богослуження.

© І. Задорожний, 2015

За останні десятиріччя в Україні відбувається активне усвідомлення надбань музичної культури давньої доби, відродження християнських цінностей, проводяться фестивалі та конкурси духовної хорової музики. Актуальності набуло не тільки звернення до художніх цінностей сакрального мистецтва, але і його широке використання у шкільному компоненті освіти.

Відповідні процеси добре ілюструють пошук шляхів гуманізації освіти, що, безперечно, має носити системний характер і опиратись на сучасні наукові дослідження.

Музична культура Закарпаття містить у своїй історії ще багато нез'ясованого, а можливо, і штучно вилученого з наукового обігу, зокрема тих питань, що стосуються ролі духовних навчальних закладів у розвитку музичної освіти, практики церковного співу. Внаслідок цього, сформувалося дещо неповне уявлення про специфіку музичної освіти тієї доби, що вказує на необхідність відтворення більш цілісної картини розвитку освіти, церковно-пісенних традицій Закарпаття.

У давні часи церковний спів був важливою складовою професійної музики, основними представниками якої виступали дяковчителі (півцоучителі), регенти, композитори. Монодичний (одноголосий) спів показав найбільшу стійкість і на сьогодні залишився в широкому вжитку в практиці церковних богослужінь на Закарпатті. На новому історичному поступі сьогодення сакральна монодія як частина духовного буття народу стає актуальною не тільки в стилістиці композиторської творчості, але й потребує відродження й духовного функціонування в соціумі.

Безперечним є й те, що вирішення проблеми гуманізації освіти, формування духовності та стійкої моралі, патріотичних почуттів повинно спиратися не лише на новітні технології навчання й виховання, але й на регіональні народнопісенні й релігійні традиції, здобутки минулих поколінь, які виявляють вікову стійкість і становлять на сьогодні частину духовної культури народу.

Окремі питання розвитку церковної освіти на Закарпатті розглядали В. Гошовський [2], М. Лелекач [4] С. Пап [8-9], А. Пекар [10, с. 381–398], Ю. Ясіновський [13]. Глибшому осмисленню культуротворчих процесів сприяють матеріали, що ввели в

науковий обіг В. Микитась [5], О. Мишанич [6], І. Панькевич [7], М. Приймич [11], В. Фенич [12].

Питання церковного співу в монастирях Закарпаття частково розглядалися нами [3], однак усвідомлення специфіки розвитку музичної освіти на Закарпатті, практики церковного монодичного та багатоголосого співу як професійного виду творчості в цілому потребує ширшого висвітлення, зокрема, на прикладі аналізу діяльності духовних навчальних закладів, монастирів, що ставимо за *мету* в нашій *статті*.

У збереженні й поширенні давніх основ церковного співу вагома частка належить монастирям, у яких працювали освічені монахи, церковні та громадські діячі, переписувались книги, накопичувались значні фонди богословської і богослужбової літератури, вівся літопис.

Найдавнішими на Закарпатті вважають Мукачівський монастир на Чернечій горі, Грушівський, Угольський монастирі, Краснобрідський монастир Зішестя Святого Духа (тепер Словачія), в якому була заснована філософська школа, що дала ряд визначних релігійних діячів.

Протягом багатьох століть Мукачівський монастир був центром духовного життя Закарпаття. Тут діяла школа для монахів, де вивчали слов'яно-руську граматику, поезику і риторичку, хронологію та філософію, церковний устав і спів.

Для засвоєння *напівів* у системі *осмогласся*, давніх форм церковного співу в літургічній і музичній навчальній практиці монастирів використовували багатожанрові збірники церковних напівів, рукописні та друковані ірмологіони. Як посібники навчання церковного співу ірмологіони слугували засвоєнню музичної грамоти та сольмізації, зокрема в Почаївських виданнях викладені теоретичні принципи співу з нот у вигляді «алфавіту ірмологісанія», що підвищувало їх навчально-педагогічну функцію. Так, зокрема, у Мукачівському монастирі вивчали піснеспіви зі Львівського друкованого ірмологіону 1709 року, Почаївського ірмологіону 1775 року. У богослужбовій практиці Бичківського та Бедевлянського монастирів (засновані в 1719 році), Хрестовоздвиженського монастиря на горі Буківській (тепер Східна Словаччина), Імстичівського монастиря використовували рукописні ірмологіони.

У Маріяповчанському монастирі (тепер Угорщина) у клиросній практиці використовували Почаївські ірмологіони 1766 та 1794 років, рукописні ірмологіони, переписані монахами для навчальних потреб у другій половині XIX століття [3].

Зазначимо, що в монастирській літургійній практиці на Закарпатті відправи здійснювались за участі двох хорів (правого і лівого клиросу), які антифонно виконували віршові рядки псалмів, стихир чи інших співів. Принцип двохорності, антифонності у християнських богослужіннях має давні коріння, що пов'язують із старозавітним храмовим співом, відправами терапевтів, утверджених у християн Антіохії.

Відповідна виконавська практика зберігалась і в духовних закладах, про що йдеться у правилах Мукачівської Богословської школи (1744 – 1776), затверджених Мукачівським єпископом Михаїлом-Мануїлом Ольшавським (*Regulae pro Scholis Munkacsiensibus*) [4, с. 249]. Саме майбутні священики і дякоучителі музичну грамоту здобували на основі вивчення напівів ірмологіона з обов'язковою щотижневою співочою практикою на двох клиросах. У школі навчалась значна частина молоді з різних частин Мукачівської єпархії, зокрема, в журналі успішності (*Catalogus Auditorum Schola Munkacsiensis*) за 1757 рік числилось 117 учнів, у 1760 році – 54 учні.

Мистецька сторона церковного співу розглядалась у процесі навчання й регулювалась настановами та «монашими правилами», у яких вимагалось співати й читати молитви неспішно, притримуючись середньої сили звучності, рекомендувалось уникати низького та високого регістрів, хорам дотримуватись точного порядку в антифонному співі, водночас неприйнятним вважався крикливий і голосний спів.

Відомий релігійний діяч, мовознавець, філософ-теолог Арсеній Коцак (1737 – 1800) як педагог у своїй викладацькій практиці у школах Імстичівського, Краснобрідського, Маріяповчанського, Буківського, Малоберезнянського та Мукачівського монастирів звертав увагу на необхідність слідкувати за якістю хорового звучання, підкреслював важливість інтонації і строю, наголошував на вмінні зберігати злагодженість у співі, дотримуватись ансамблевого звучання, уникати надмірної динаміки (галасливості) та поспішності.

А. Коцак пояснював і особливості усної практики, засвоєння системи *осмогласся*, яка лежить в основі церковного співу. Наводячи приклади різних пісенних жанрів, звертав увагу на прийоми заучування гласів за допомогою так званих «памятогласій», в основі яких лежали короткі мелодичні звороти, що використовували дяки і вчителі для орієнтації в напівах гласової системи (наприклад, перший глас нагадував віршик «*Ишол чернец из манастире*», другий глас – „*Откуда идеши, брате черче?*” і т. д.) В усній навчальній практиці таких текстів було дуже багато, окремі з яких світської тематики часто використовувались на Закарпатті [9, с. 184–185]. Тексти «памятогласся» зустрічаємо на маргіналіях Егерського рукописного Ірмоля, де віршові рядки записані на початку сторінок Богородичних догматів кожного з восьми гласів, що засвідчує взаємозв'язок усної та писемної ірмолейної традиції.

Істотну роль у розвитку музичної освіти відіграла Ужгородська учительська семінарія (1794 – 1944), яка готувала дякоучителів (півцоучителів). У навчальному процесі у другій половині ХІХ століття поряд із віровченням, педагогікою, математикою, історією, географією, фізикою вивчався комплекс мистецьких предметів. Так, літургійний спів включав вивчення уставу, напівів ірмологіона, простопінія та багатоголосого хорового співу, студенти опановували гру на інструменті (фортепіано), основи світського співу; інший цикл складали живопис (малювання), каліграфія, що засвідчує загалом значну увагу до музичної освіти вчителів. Саме випускники учительської семінарії, працюючи в народних школах, на уроках навчання співу та частково катехізації забезпечували музично-естетичне виховання молоді, основні засади чого викладено у праці «*Методика народно-шкільного навчання*» відомого педагога, релігійного і суспільно-політичного діяча, багаторічного директора учительської семінарії А. Волошина [1]. Будучи педагогом за своїм духовним вихованням та теологом за покликанням, А. Волошин уперше в українській педагогічній науці здійснив історичний огляд християнської катехізації, розвивав методику духовного і музично-естетичного навчання дітей.

Своєрідну практичну школу засвоєння і поширення багатоголосого хорового співу на Закарпатті репрезентував хор «Гармо-

нія» (1833 – 1944), заснований в Ужгороді при Хрестовоздвиженському кафедральному соборі 1833 року Костянтином Матезонським (1794 – 1858). Як здібний музикант, диригент і організатор К. Матезонський протягом 1833 – 1858 років, залучаючи до співу в хорі учнів гімназії, студентів учительської та духовної семінарії, виховав ряд послідовників диригентів-музикантів і композиторів і заклав основи розвитку професійної диригентсько-хорової діяльності в краї.

Керівниками хору «Гармонія» були педагоги-священники, священники-композитори, які в XIX та першій половині XX століть сприяли розвитку та поширенню багатоголосого хорового виконавства на Закарпатті: Михайло Лихварчик (1859 – 1860), Еміліян Талапкович (1861 – 1869), Йосиф Качановський (1869 – 1875), Юлій Дрогобецький (1875 – 1891), Еміліян Желтвай (1891 – 1899), Іван Бокшай (1899 – 1909), Алексій Чучка (1909 – 1915), Юлій Дюрко (1915 – 1916), Степан Фенцик (1917 – 1920), Степан Дудинський (1920 – 1921), Урііл Сільвай (1921 – 1937), Степан Гладоник (1938 – 1940), Никифор Петрашевич (1941 – 1944). Ряд учасників хору «Гармонія», отримуючи добру практичну підготовку, активно впроваджували багатоголосий хоровий спів на Пряшівщині (Словаччина). Так, Вартоломей Шаш, Іван Кизак, Павло Петрик, Антон Подгаєцький, Емерик Седлак, Юрій Бобак стали керівниками хору кафедральної церкви м. Пряшева, а Михайло Старецький – першим диригентом Пряшівського богословського хору та дитячого хору с. Стацин, який брав участь у концертних виступах із нагоди офіційних відвідин м. Пряшева членами австрійського уряду, імператором Францом Йосифом. У тогочасній пресі згадувалось, що імператор був приємно вражений співом дітей і схвально відзначив роботу керівника хору [8, с. 191–193].

Таким чином, діяльність монастирських осередків, духовних навчальних закладів, учительської семінарії, хору «Гармонія» складала важливі основи для розвитку професійної музичної освіти, сприяли поширенню в богослужбовій і навчальній практиці посібників із музичної грамоти та основних форм різних жанрів сакральної монодії рукописних і друкованих ірмологіонів, утвердженню багатоголосого хорового співу.

Розглянуті питання додатково розширюють наші уявлення про особливості церковно-пісенних регіональних традицій хорового виконавства, вказують на спільність розвитку духовної та музичної освіти на Закарпатті XVIII – XIX століть.

Список використаної літератури

1. Волошин А. Методика народно-шкільного навчання [на правах рукопису] / Августин Волошин. – Ужгород, 1935. – 113 с.
2. Гошовський В. Початки хорового співу на Закарпатті / Володимир Гошовський // Науковий збірник Музею української культури в Свиднику. – Пряшів, 1972. – №6, кн.1. – С. 97–105.
3. Задорожний І. Нотолінійні Ірмолої та богослужбовий спів монастирів Закарпаття XVIII – поч. XX століть / Ігор Задорожний // Науковий вісник УжНУ. – Ужгород : УжНУ, 2005. – Вип. 8. – С. 42 – 45. – (Серія «Педагогіка. Соціальна робота»).
4. Лелекач М. Мукачівська Богословська школа (1744 – 1776) / Микола Лелекач // Літературна неділя, № 20. – Ужгород, 1943. – С. 237 – 250.
5. Микитась В. Давня література Закарпаття / Василь Микитась. – Львів : Вид-во Львівського університету, 1968. – С. 215 – 217.
6. Мишанич О. Крізь віки : Літ.- крит. та історіогр. статті й дослідження / Олекса Мишанич. – К. : АТ «ОБЕРЕГИ», 1996. – 352 с.
7. Панькевич І. Матеріали до історії мови південно-карпатських українців / Іван Панькевич // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. Т. 4, кн. 2. – Пряшів, 1970.– С. 11–12.
8. Пап, о. Степан. Історія Закарпаття : у 3-х кн. / Степан Пап. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2003. – Кн. III. – 644 с.
9. Пап С. Розвій церковного Богослужбового співу (простоспіву) в Мукачівській єпархії / Степан Пап // Ірмологіон. – Пряшів : [Б. в.], 1970. – С. 181–196.
10. Пекар А. Нариси історії церкви Закарпаття : у 2-х т. / Атаназій Пекар. – Т. II. Внутрішня історія. – Рим-Львів : Місіонер, 1997. – 492 с. – (Записки ЧСВВ, 50).
11. Приймич М. Художні процеси XVIII – початку XIX століть на Закарпатті / Михайло Приймич // Мистецтвознавство-2000. – Львів, 2001. – С. 127–132.
12. Фенич В. До питання про історію взаємовідносин між єпископами Мукачева і марамороськими православними центрами (1391–1733) / Володимир Фенич // Румуно-українські відносини: історія і сучасність : матер. міжнар. наук. конф. / Coordonatori : Viorel Ciubot, Vasile Marina. – Satu Mare : Editura Muzeului Satmarean, 1999. – S. 185–199.
13. Ясіновський Ю. Нотні Ірмолої Східної Словаччини та Закарпаття як пам'ятки українського церковного співу / Юрій Ясіновський // Slovensko-ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť. – Bratislava, 2000. – С. 331–349.

Игорь Задорожний

РАЗВИТИЕ МУЗЫКАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ЦЕРКОВНОГО ПЕНИЯ НА ЗАКАРПАТЬЕ В XVIII-XIX ВЕКАХ

В статье рассматриваются особенности развития музыкального образования и практики церковного пения, использования в учебных целях рукописных и печатных ирмологионов на Закарпатье XVIII–XIX столетий в монастырях, духовных учебных заведениях, Ужгородской учительской семинарии (1794–1944), хоре «Гармония» (1833–1944). Автор анализирует Львовский (1709), Почаевские (1766, 1775, 1794 гг.), Егерский ирмологионы как учебную литературу по церковному пению, музыкальной грамоте, сольмизации. Убедительно доказывается важная роль художественного образования студентов учительской семинарии, содержание которого включало литургическое пение (устав, пение ирмологиона, простопение, многоголосное хоровое пение), игру на инструменте, основы светского пения, живопись, каллиграфию. Обобщается педагогический опыт религиозного деятеля, языковеда, философа-теолога А. Коцака (1737–1800), основателя профессиональной дирижерско-хоровой деятельности на Закарпатье руководителя хора «Гармония» К. Матезонского (1794–1858), А. Волошина – автора «Методики народно-школьного обучения», где впервые в украинской педагогике подается исторический обзор христианской катехизации, а также методика духовного и музыкально-эстетического обучения детей.

Ключевые слова: *церковное пение, ирмологион, сакральная монодия, монастыри, богослужение.*

Igor Zadorozhnyi

DEVELOPMENT OF MUSICAL EDUCATION AND CHURCH SINGING IN TRANS-CARPATIA IN XVIII-XIX CENTURIES

In the article features of development of musical education and practice of church singing, educational use of manuscripts and printed heirmologion in Transcarpathia XVIII–XIX centuries in monasteries, religious educational institutions, teachers' seminary of Uzhgorod (1794–1944), the choir «Harmony» (1833–1944) are risen. The author analyzes Lviv (1709), Pochayiv (1766, 1775, 1794), Jaeger heirmologion as the academic literature on church singing, musical literacy, solfiszazione. An important role of arts education of teachers' seminary students is conclusively proved, the contents of which included liturgical singing (charter, heirmologion singing, simple singing, polyphonic choral singing), play an instrument, basis of the secular singing, painting, calligraphy. We generalize the pedagogical experience of a teacher, linguist, philosopher and theologian A. Kotsak (1737–1800), founder of the choir «Harmony» and professional choral conducting activities in Transcarpathia, K. Matezonskiy (1794–1858), and A. Voloshin – the author of «Methods of folk school education»; for the first time in Ukrainian pedagogy a historical overview of Christian catechesis, methods of spiritual and musical-aesthetic education of children is given.

Keywords: *church singing, heirmologion, sacral monody, monasteries, divine service.*

Одержано 6.04.2015 р.